

סימן ב

– מנין בני ישראל לפקודיהם –

ב"ה, ד' תמוז תרצ"ו

שלמא רבא מן שמיא ונחורא מעליא לכבוד ידידי ועמיתי מסגני ליה
והה"ג דינא דנחית לעומקא ודינא כמחר"ד שלום בכר יחיא יצחק הלוי
י"צ.

חבר משרד הרבנות בעיה"ק תל אביב.

שאלני רב תביבי בדבר המפקד שרגילים לעשות בארצנו
בהסתדרות הפועלים, או על ידי ועדי הקהילות
ומוסדות העירייה, לדעת מפקד מספר העם היושב בארץ ונמנה
להסתדרות זו, או לשם בחירות ועדי הקהלות והעיריות
בשאלונים מיוחדים בכתב, ואח"כ מזנים מספרם מתוך הכתב
אי יאות עבדי ואין בזה צד אסור.

ומעכ"ת פתח פתחא להאי דינא ממ"ש בגמ': אסור למנות
את ישראל אפילו בדבר מצוה, שנאמר ויפקדם
בטלאים (יזמא כ"ב) ופסקה הרמב"ם בהלכותיו (תמידין פ"ד
ה"ד) והוסיף וכתב מעכ"ת כי יסוד דין זה נאמר בכתוב: כי
תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ונתנו איש כפר נפשו
לה' בפקוד אותם ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם, הרי שעל
ידי דבר אחר כגון תרומת שקלים או הצבעה מותר למנות והוא
הדין מתוך הכתב.

ואולם לפי הנהגה זו הוקשה לו למר, דא"כ למה נעשו בימי
דוד והלא אז לא היה המנין אלא מתוך הכתב? ואם
נאמר שחטא דוד היה משום שנעשה המנין שלא לשם מצוה,
אם כן צריכים אנו לדעת הגדרת מפקד שהוא לצורך מצוה,
ואם מפקדי ההסתדרויות או ועדי הקהלות והעיריות נכללים
בגדר מנין שהוא לצורך מצוה, ומענותותיה דמעכ"ת בקשני
לחזות דעתי בשאלה זו.

ראני בעניי הגני נדרש לאשר בקשני להשיב כהלכה, לפי
קצו השגתי, ואען ואומר: מאי דפשיטא ליה למעכ"ת
שעיקר דין אסור המנין נובע מקרא, דכתיב: ונתנו איש כפר
נפשו ולא יהיה בהם נגף, אינו מתווד, לע"ד, שהרי בגמ' למדו
את מדברי קבלה מדכתיב "ויפקדם בטלאים" (שמואל א' י"א)

או מדכתיב "והיה מספר בני ישראל אשר לא ימד (יזמא שם)
ולא למדו זה מגופה דקרא שנאמר בתורה, ובאמת מהרש"א
ו"ל בחרושי אגרות עמד בזה וכתב: והוא דלא מייתי ליה
אסורא ממנין דמשה וכו', יש לומר דאיכא לפרושי דלקח מהם
חצאי שקלים לכפרה על שחטאו בעגל כמ"ש לכפר על
נפשותיכם, אבל במנין בזה לא שייך לכפרה אלא משום איסור
מנין, וכן המנין בטלאים ליכא למימר משום כפרה באו לקרבן,
דהא כולו משאלו הוה כדלקמן ואין אדם מתכפר בדבר שאינו
שלו ועוד דלא החזר בהן לכפרה עכ"ל.

מכאן אתה למד דמהרש"א סבר דקרא דכי תשא הוא הודאת
שעה ולא לדורות, וחטאו של דוד היה דעבר על דברי
קבלה ומסורת, דאסור למנות את ישראל. ובשיטה זו עומד
מהר"י אברבנאל ו"ל דכתב: כי נגף הבא בעקב המנין אינו בא
מדין עונש שמימי, אבל הוא דבר טבעי שהמנין שנעשה פנים
בפנים, גודם היזק רב, שהעין הוא הגורם היחיד מדין בהבטחו
האריסית וכמו שזכרו מהאפעה שימית האדם בראותו פניו.
וההיזק היחיד עצום הוא כשתהיה הבטחו אל פני הנראה,
שתכנס האריסיות בעיניו ובאזנו ומדרך הפה שהם כלים
פתוחים, קלים להתפעל באופן שיזבל משם ההיזק אל המח
הקרוב לשם, ולזאת הסיבה לא היו החכמים הראשונים מקפידים
אם היו הדברים הנמנים אברים מהאנשים בלי הפנים כאלו
תאמר אצבעותיהם, ואין ספק שהיזק זה נמשך בטבעו במנין
אשר יעשה אותם ברצונו; אבל מפקד הנעשה במצות אלוקים
לא יזק, כי שומר מצוה לא ידע דבר רע וחז"ל אמרו: שלוחי
מצוה אינם נוזקים, ומפני זה אמר יתבך למשה: כי תשא את
ראש וכו' לצורך תרומת האדנים ווי העמודים וכלי שרת וכו',
תצוה שיתן איש כפר נפשו לה' כדי שיגן בעדם ויצילם מהמזת
ועין הרע השולטת במנין וכו'. הנה התבאר מזה שלא היה זה
מצוה לדורות שיהיה המנין תמיד על ידי שקלים, ולכן לא
נמנתה מצוה זו במנין המצוות לא בעשין ולא בלאוין. ולכן
נמנו ישראל במדבר סיני וערבות מאב מבלי שקלים
לגולגולתם, וכן נמנו הלויים כמה פעמים ואמנם בימי דוד לא
באה המגפה מפני העין כי הוא חטא בו, ולמה יזמת העם? אלא

אמנם אין להכחיש רב טבעי של ארסיות עין הרע שהיא פוגמת קשה מאד באדם המקבלו. אבל זהו עין הרע שבא מתוך חמדה או קנאה איבה כעס ושנאה, או עין הרע היפנוטית שהיא מכוננת הבטתה לכך, אבל אין זה מחייב רב כללי ארצי ואין זה נמצא במנין העם על ידי ראשיו ומנהיגיו שהוה נעשה לתועלת העם.

הרמב"ן כתב שעונשם של ישראל ברבר זה היה כפול: (א) מפני שלא נתנו שקלים בשעת המפקד, ובוזה היה ענש דוד והעם ענש שוה. (ב) בעוון התאחרם בבנין המקדש שהיה נודד מאהל לאהל ולא התעוררו שבטי ישראל לאמר: נדרוש את ה' ונבנה הבית לשמו והסתיע מהכתוב ויזסיף אף ה' לחרות בישראל (שמואל ב' כ"ד) אלא שדוד באהבתו הגדולה את העם תלה הקולד בעצמו, ואמר אנכי חטאתי ואלה הצאן מה עשו (שם) וזו דרך מבקשי רחמים שיקלו החטא מעל העם ונתנים אותו על היחיד הגורם. (הרמב"ן עה"ת במדבר ט"ז כ"א).

וגם דברי הרמב"ן אלה לא נהירין לי, לפי שבאמת נתינת השקלים אינה מכפרת איסור המנין, ולא מבטלת עונש הכרוך בו, אלא היתר המנין הוא כשיש בו צורך דתי או אפילו מדיני לאמי אלא שגם במקום צורך, צורך לעשות המנין על ידי רב אחר ולא לגלגלות, וכמעשה דשאל שמנה אותם בבזק או בטלאים. וכיון שדוד מנה שלא לצורך וישראל הוכרחו להשמע לפקודתו, גם אם יואב היה מקבל שקלים וישראל היו נותנים לו, לא היו בזה מתירים עוון המנין ובוזה רק דוד הוא החוטא, וכמ"ש דוד: חטאתי מאד אשר עשיתי ועתה ה' העבר נא את עוון עבדך כי נסכלתי מאד, וגם הנביא אמר לו שלש אנכי נוטל עליך וגו' ואם היות שלשת ימים רב בארץ (שמואל ב' שם), אבל עיקר דברי הרמב"ן שישראל היה להם חטא קדום ושבמעשה זה של דוד התקיים מאמר הכתוב: וביום פקדי ופקדתי, הם נכונים מאד והכתוב מסייעו, רכתיב: ויזסיף אף ה' לחרות בישראל, ואפשר מאד לקבל דעת הרמב"ן שזה היה עון אחר בבין המקדש, או דעת הרמב"ן שהיו בידם עבירות נסתרות שלא שלטה בה עין מלכות דוד להענישם (שמואל ב' שם) ואפשר לקבל גם דעת מהר"א שזה היה עונש על ישראל שמרדו במלכות בית דוד במרד שמעי בן גרא.

והדבר מוכרח מעצמו כי אי אפשר לקבל שדוד לבדו חטא וכל ישראל נענשו במכת דבר, וכשאלת דוד עצמו: ואלה הצאן מה עשו. ואפשר מאד שאלו האלו דברי אלוקים

התחייב ישראל באותה המגפה, בעבור שמרדו בודד מלכם ונמשכו אחרי שבע בן בכרי, ולכן כדי להענישם ושיהיה על ידי דוד עונשם אשר מרדו בו, הסית השם יתברך את דוד למנותם והם נמנו בראשיהם לגולגלותם ושלטה בהם עין הרע לפי (שלא: כצ"ל) היו בהסתר פנים, ולא הצילם השם כי העין הרע בלי ספק שייקם אם לא יגן השם יתברך על המקבל אותו. עכת"ר (אברבנאל עה"ת סדר כי תשא) הרי לך שני נביאים מתנבאים בסגנון אחר, רמזות התורה היתה לשעה ולא לדורות.

אולם רבריהם מופרכין ונסתרים מסוגיא רגמרא: אמ"ל הקב"ה לדוד: מסית קרית לוי? הריני מכשילך ברבר שאפילו תנוקות של בית רבן יודעים אותו רכתיב כי תשא וכו' (ברכות ס"ב) וכן נאמר בסוגין דוד בשתים ועלתה לו מאי נינהו דאוריה ודהסתה (יומא שם), הרי שמצות התורה בכי תשא היא לדורות והוא בגרר רב שאפילו תנוקות של בית רבן יודעים אותו ואינם טועים בו, ובלא זה נמי רבריהם מופרכין מעיקרם, דא"כ עקרת מצות תרומת שקלים לדורות, ובאמת הרמב"ן ז"ל למר מדכתיב: מדוע לא דרשת על הלויים להביא מיהודה וירושלם משאת משה עבד ה' והקהל לאהל העדות (דברי הימים ב' כ') יראה מזה כי משאת משה מצוה לדורות להביאו לבדק הבית אפילו שלא ימנה וכן בקרבנות מדברי חכמים, וכן כתוב: והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל וכו' לכפר על ישראל וכל מלאכת בית אלוקינו (נחמיה ה' י').

ומפני שלא נתפרש כאן אם היא מצות לדורות או לשעה טעה דוד ומנה אותם בלא שקלים והיה הנגף בהם, והתודה דוד ואמר: חטאתי מאד אשר עשיתי (הרמב"ן שמות ל') ובלא זה דברי מהר"א מתחלתו ועד סופן תמוהים ומופרכין מאד, שהרי דוד צוח ואומר: חטאתי מאד אשר עשיתי... העבר נא את עוון עבדך כי נסכלתי מאד (שמואל ב') אנכי חטאתי ואנכי העייתי ואלה הצאן מה עשו תהיי נא ידך בי ובבית אבי (שם י"ז) ואנו נאמר מדעתנו שזה היה חטא העם שמרדו בודד להענישם השם יתברך על ידי דוד?

זאת ועוד, הכתוב אומר מפורש: ויתן ה' רב בישראל ויאמר דוד אל ה' בראותו את המלאך המכה בעם (שם ט"ו) – י"ז) הרי שלא היה או נגף טבעי מארסיות העינים אלא עונש אלוקי על חטא דוד. ולא כדברי מהר"א שלא הגן עליהם השם מהיזק הטבעי של ארסיות עין הרע.

ובדרך זו מתפרשים רבריו האחרונים, שכתב: שחטאו של דוד היה במה שמנה את כל העם מבן י"ג שנה ומעלה משום רמנין זה הוא שלא לצורך, דקטנים מבן עשרים אינם יוצאים למלחמה ולא לכל שירות לאמית. ובוה נתבארו היטב רברי הרמב"ן.

ומעתה הדרא קושין לזוכתא, שלדעת הרמב"ן שמצות שקלים ואסור המנין הכלול בה נאמרה לדורות. מדוע לא למדו בגמרא אסור המנין מדברי תורה דכי תשא את ראש בני ישראל וכו' ולא יהיה נגף, וכן הקשה בספר באר שבע (תמיד כ"ח: ר"ה הממונה).

ולפי מ"ש הרמב"ן ו"ל מתורץ שפיר דמקרא רכי תשא לא למדנו לאסור אלא שלא לצורך, אבל לצורך כגון תרומת שקלים וכדומה לו מותר. ורבי יצחק וכן רבי אלעזר ורבי"ל למדו מדברי קבלה דלא הותר לצורך אלא על ידי דבר אחר כגון שקלים או טלאים והצבעה בבוק או בכל אחר האברים, אבל לגולגלות אפילו לצורך אסור, תרע שהרי פייס התמיד ודאי שהוא לצורך מצוה ובכל זאת אינן מונים אלא על ידי הצבעה.

ועוד יש לומר דמקרא רכי תשא אין ללמוד אלא לאיסור מפקד כללי למפקד כל ישראל, ומדברי קבלה למדנו לאסור אפילו מפקד חלקי (וכן כתבתי מאז בגליון הש"ס של ומ"א שם).

ועדיין נשאר מקום עיון דא"כ שאיסור זה הוא לדורות, מה נענה למפקד העם במדבר סיני וערבות מואב מבלי שקלים. ועוד מדוע לא מנו מצוה זאת במנין המצוה וכמ"ש מהרי"א הברא שבע. והנה לקושיא הראשונה תירץ הרמב"ן, שמפקד מדבר סיני נעשה על ידי שקלים, וזה נזכר בכתוב במאמר תפקוד אותם. לרמזו שלא יספרם רק שיתנו כופר נפשם מחצית השקל ובהם ישגיח ויזכר מספר העם (הרמב"ן עה"ת במדבר א' ג') וכן כתב המלבי"ם פרשת כי תשא, ולקושיא ראשונה יש לומר: שלא מנו אסור המנין מצוה בפ"ע הואיל והיא חלק ממצות תרומת שקלים שהיא המצוה העיקרית, וכן כתב הרמב"ם ו"ל שאין למנות חלקי המצוה חלק חלק בפני עצמו כאשר יהיה המקובץ מהם אחד (ספר המצות שורש י"א). ועתה אורי שבררנו עיקר הלכה ואת נובין ונודן בשאלה דידן.

והנה מדברי הרמב"ן למדנו: שלא הזהירה התורה על מנין בני ישראל כשהוא נעשה שלא לצורך, ובכנות זה אין מנין השקלים או כל דבר אחר מוציא אותנו מאיסור זה ומעש

חיים וכל שלשת העבירות שהזכירו הרמב"ן והרד"ק ומהרי"א היו בישראל, ואפשר להוסיף עוד אחת והיא עבירת הגבעונים שלא מזו ישראל עליה. ושלכן נענשו ברעב שלש שנים בארץ (שמואל שם כ"א).

אבל אי אפשר להסכים לדברי מהרי"א שהמנין אינו אסור לדורות אלא שהוא גורם טבעי לנגף העם מסיבת עין הרע. ותרומת שקלים לדבר מצוה מגינה ומצלת ושלא לדבר מצוה אינם נמלטים מגורם הטבעי כמו שהיה בימי דוד. שהרי הכתוב עצמו אומר: שלש אני מטיל עליך וגו' או רבר שלשה ימים וכן אומר וינתם ה' על הרעה ויאמר למלאך המשחית הרף ירך ומלאך ה' היה עם גורן ארונה היבסי (שמואל ב' כ"ד).

מכאן איסור מפקד ומספר בני ישראל נאמר לשעה ולדורות ומאמר הכתוב מתפרש כן, כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם במפקד השנתי לדעת הרבי הטבעי כל העובר על הפקודים יתן תרומת ה' כדי לעשות את המנין לצורך, וזה ברור לע"ד וכמ"ש הרמב"ן.

אולם רברי הרמב"ן צריכין עיון, שנראה שותר את עצמו למה שכתב במקום אחר שהיה הקצף על דוד בעבור שמנאם שלא לצורך כי לא היה יוצא למלחמה ולא עושה בהם רבר בעת ההיא רק לשמח לבו שמלך על עם רב וכו'. וראיתי במדבר רבה רבי אליעזר בשם רבי יוסי בן זמרא אמר, כל זמן שנמנו ישראל לצורך לא חסרו שלא לצורך חסרו ויתכן עוד שנפרש ונאמר כי דוד צוה למנות כל איש ישראל מבן שלש עשרה שנה ומעלה וכו' וזה היה ענשו כי הכתוב לא הרשה למנות רק מבן עשרים שנה ומעלה לשקלים ומפני שזה אינו מפורש טעה בו (במדבר א"ג). וכן ראיתי בצדה לדרך שרמי דברי הרמב"ן אהרדי, ומותיב עליו מסוגיא דגמ' דאמרינן: וכיון דמננהו לא שקל כפר (ברכות מ"ב), אבל לע"ד נראה שדברי הרמב"ן נכונים וצדקו יחידיו, דבאמת עיקר טעותו של דוד היתה בזה שחשב שמצות שקלים נאמרה לשעה ולא לדורות, לכן אין אסור למנות לדורות אפילו שלא לצורך. אבל באמת אסור למנות לדורות שלא לצורך. אפילו ע"י דבר אחר, אבל לצורך כגון תרומת שקלים או לצורך לאמי אחר מותר, ושעות דוד היתה במנין שלא לצורך כי לא היה יוצא למלחמה ולא עושה במנינם לגולגלותם או לשקליהם לשם צורך. וזהו מה שאמרו בגמרא: וכיון דמנינהו לא שקל כפר והלכך הוי מנינם שלא לצורך.

כמפקד ע"י שקלים או הצבעה ואין בזה אסור מנין.

אולם עדין נשאר לנו מקום לברר אם מותר לעשות מפקד כזה כשהוא נעשה בצורה כללית למספר נפשות.

והנה מדברי הרמב"ן בתירוצו השני (במדבר שם) מוכח, ממנין שכולל גם את הקטנים מבני עשרים אסורים בכל ענין, וזה היה עיקר עונשו של דוד. אבל דבריו אלו נסתרים לכאורה מסוגין דגמרא, שמוכח דעונש דוד היה משום דמנינה ולא שקל כופר (ברכות ס"ב) ודברי רז"ל באגדתם נמי מוכיחים שעון דוד היה שמנה שלא לצורך, לכן נראה שהרמב"ן בתרדו השני כיוון לומר שמעשה דוד היו שני עונות: שלא לצורך וגם קטנים מבן עשרים, אבל עיקר החטא הוא המנין שלא לצורך אבל מנין העשוי לצורך ועל ידי שקלים או הצבעה מותר אפילו כשהוא כולל גם קטנים מבני עשרים.

לפי זה יוצא לדינא בשאלה בנדון דידן שכיון שהמפקדים נעשים לצורך בחירות וכיוצא בו ומתוך הכתב אין בהם נדנד איסור.

והנלע"ד כתבתי.

הכרוך בו: דולא יהיה נגף, אבל מנין שהוא לצורך מותר מן התורה אפילו לגולגלות, אלא שמדברי קבלה אסור למנות לגולגלות, ולא הותר למנות אל על ידי דבר אחר כגון שקלים או הצבעה, ודברי רז"ל במדבר (שם) מסייעים לו להרמב"ן שהרי אמרו: ר"א בש"ר יוסי בן זמרא כ"ו שנמנו ישראל לצורך לא חסרו שלא לצורך חסרו. ואי זה זמן נמנו לצורך בימי משה ברגלים ובחילוק הארץ, שלא לצורך בימי דוד. (במדבר רבה ב' י"ז).

מכאן אנו למדים שלא נקרא שלא לצורך אלא כגון מנין דוד שלא היה בו שום צורך לגמרי, וכמ"ש הרמב"ן, אבל כל מקום שיש בו צורך מותר המנין ע"י שקלים או הצבעה אפילו מדברי קבלה, ויפה כיון מע"כ להלכה במה שהוכיח ממ"ש: מונה אדם אורחיו מפיו אבל לא מתוך הכתב (שבת קמ"ח). הרי המותר למנות בפיו אפילו בשבת ובחול גם בכתב משום שהוא לצורך הכנת ארחותיהם, ובודאי דמנין מפיו אינו לפי הגולגלות אלא לפי מקומות ישיבותיהם או לפי המנות וכיון שהוא לצורך מותר ולא צריך שיהיה דוקא צורך מצוה.

ומעתה מתבררת שאלה דידן במפקדים הנעשים בישובנו לצורך בחירות, הואיל ונעשים מתוך הכתב הרי זה

סימן ג'

- מצות תוכחה -

העברנים ופורקי עול שאינם נשמעים לתוכחה אלא מלעיגים על המוכיחים, מזלזלים בכבודם וממשיכים בדרכם בעזות מצח. השאלה עומדת מאליה מה עלינו לעשות כדי לקיים מצות תוכחה? אם מצוים אנו לחזול ממנה מדין מצוה או חובה שלא לומר דבר שאינו נשמע, או להפך לצאת בהתקפה הזרמה ונדודי, להרחיקם מקברי ישראל ולא למול את בניהם וכו' כמ"ש ביד"ד סי' של"ד. ומעכ"ת בתבונתו הרבה בחר לו דרך שלישית להמשיך בדברי תוכחה, ואם לא ישמעו לנו, אנו את נפשנו הצלנו, ואותי בקש לזכות דעתי הדלה בשאלה זו.

ב"ה, י"ב סבת חצר"ת, ת"א.

שלמא רבא ונורא מעליא מן שמיא לכבוד ידידי הרב הגאון דדופתקא ואריותא כמהר"ד יוסף שפירא יצ"ו.

הרב מוה"צא, חסיה, ועתה רב בקהלתנו יע"א.

בתר דמסגינא בשלמא, הנני בא להשיב מאהבה על שאלתו שאלת חכם בענין מצות תוכחה שכבדני בה. והנה מעכ"ת בראש דבריו העמיד מערכה מול מערכה מאמרי רז"ל שנראים כסותרים ולעומת זאת דעות הראשונים בתירוצם. ומתוכם בא לכלל ספק באיכות מצות התוכחה בימינו שרבו